

РОЗДІЛ 3

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

УДК 811.222.1'04'37

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.2.24>

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ДІЄСЛІВ МОВЛЕННЯ У СУЧАСНІЙ ПЕРСЬКІЙ МОВІ

LEXICO-SEMANTIC STRUCTURE OF VERBS OF SPEECH IN MODERN PERSIAN LANGUAGE

Стельмах М.Ю.,

orcid.org/0000-0001-8996-4313

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича
Львівського національного університету імені Івана Франка

Робота присвячена опису лексико-семантичних та структурних властивостей дієслів мовлення сучасної перської мови. Найоптимальнішою моделлю системного опису семантики лексичних одиниць є лексико-семантична група як сукупність слів, що належать до однієї частини мови і об'єднані спільністю значення. Дієслова мовлення об'єднуються у групу за спільною семою «говоріння, вимова, передача інформації». Важливим проявом системності в ЛСГ є парадигматичні (відношення слів зі спільними компонентами в значенні) та синтагматичні (поєднання слів на основі поєднувальності одиниць з одним) відношення. Також виділяють центральні і периферійні елементи поля.

Класифікація ЛСГ дієслів мовлення здійснюється за допомогою вивчення характеристик мовленнєвого акту. Виділяють нейтральні (ядерні) лексеми, дескриптивні (позначають зовнішній аспект мовлення) та конкретизуючі (позначають комунікативний намір) лексеми. Дієслова мовлення належать до певної підгрупи залежно від аспекту мовленнєвої дії, позначення якого є домінуючим у його лексико-семантичній структурі: способу мовлення, змісту висловлення або комунікативного наміру мовлення.

На підставі спільності диференціюючих компонентів (мета мовленнєвого акту, спосіб вимови, в ЛСГ дієслів мовлення можна виділити такі підгрупи: нейтральні, або ядерні дієслова, дієслова спілкування – صحبت کردن [sohbat kardan], дієслова, що вказують на мету комунікації – دادن پیام [peyām dādan], дієслова способу мовленнєвої дії – کردن [peč peč kardan], дієслова мовленнєвої поведінки суб'єкта – داشتن زبان لکنت [loknat zabān dāštan] тощо.

Для дієслів ЛСГ дієслів мовлення характерна вибірково граматична сполучуваність. Так, дієслова повідомлення є тривалентними – вони обов'язково поєднуються в реченні і з об'єктом, і з суб'єктом, і з адресатом мовлення, інші групи дієслів відносять до двовалентних. Одновалентні дієслова передають найбільш загальні характеристики мовлення.

Таким чином, дослідження, проведене на матеріалі дієслів мовлення, допомагає з'ясувати місце кожного і дієслівних значень в лексико-семантичній системі перської мови.

Ключові слова: лексико-семантична група, дієслова мовлення, валентність, лексико-семантичне поле, синтагматичні і парадигматичні відношення.

The work is deal with the analysis of the lexical-semantic and structural properties of verbs of speech in the modern Persian language. The most optimal model of a systematic description of the semantics of lexical units is a lexical-semantic group as a set of words which belong to one part of the language and are united by a common meaning. Verbs of speech are grouped by the common theme "speech, pronunciation, information transfer". An important manifestation of systematicity in LSG are paradigmatic (relationships of words with common components in meaning) and syntagmatic (combination of words on the basis of compatibility with each other) relations. Central and peripheral elements of the field are also distinguished.

The classification of LSG speech verbs is carried out by studying the characteristics of the speech act. Neutral (nuclear) lexemes, descriptive (denoting the external aspect of speech) and concretizing (denoting communicative intent) lexemes are distinguished. Verbs of speech belong to a certain subgroup depending on the aspect of the speech act, the designation of which is dominant in its lexical-semantic structure: the manner of speech, the content of the statement, or the communicative intent of speech.

On the basis of the commonality of differentiating components (the purpose of the speech act, the way of pronunciation, the following subgroups can be distinguished in the LSG of speech verbs: neutral or nuclear verbs, verbs of communication – صحبت کردن [sohbat kardan], verbs indicating the purpose of communication – دادن پیام [peyām dādan], verbs of the manner of speech action – کردن [peč peč kardan], verbs of the speech behavior of the subject – داشتن زبان لکنت [loknat zabān dāštan], etc.

Selective grammatical conjugation is characteristic of LSG verbs of speech. Yes, message verbs are trivalent – they must be combined in a sentence with the object, the subject, and the addressee of speech, other groups of verbs are classified as bivalent. Univalent verbs convey the most general characteristics of speech.

Thus, the research conducted on the material of verbs of speech helps to clarify the place of each of the verb meanings in the lexical-semantic system of the Persian language.

Key words: lexical-semantic group, verbs of speech, valence, lexical-semantic field, syntagmatic and paradigmatic relations.

Постановка проблеми. Для сучасних лінгвістичних досліджень характерні пошуки системності, ієрархічності, структурності, прагнення до всебічного опису мовних одиниць. Найадекватнішою моделлю лексичної системи мови, на думку багатьох лінгвістів, є лексико-семантична група (ЛСГ), оскільки дослідження лексичної одиниці як елемента системи, у зіставленні з іншими одиницями, сприяє якнайповнішому розкриттю їхніх особливостей.

Засвоєння дієслівної системи будь-якої мови є досить складним для іноземних студентів, оскільки дієслово має складну семантичну структуру, в якій переплітаються лексичні, словотвірні та граматичні значення, та є семантичним ядром речення. Важливу роль при навчанні іноземної мови відіграє засвоєння студентами дієслів мовлення. Дієслова мовлення мають велику функціональну значимість (на відміну від інших дієслів вони вводять пряме та непряме мовлення), внаслідок чого відіграють важливу роль при конструюванні тексту, оскільки репрезентують як безпосередньо акт комунікації між діючими особами в художньому творі, так і авторські ремарки. Ці дієслова вживаються в різних сферах спілкування людини, у всіх стилях. Варто також зазначити, що дієслова мовлення відображаючи взаємозв'язок різних аспектів людської діяльності, стають певною мірою універсальними одиницями національної мовної картини світу, вказуючи на стосунки між людьми [2, с. 36].

Отже, актуальність теми дослідження визначається спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень з лексикології на виявлення основних системних і функціональних особливостей лексичного складу мови, необхідністю комплексного опису дієслівної семантики в цілому, і групи дієслів мовлення, зокрема, для вивчення перської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класифікуючи дієслова мовлення, більшість дослідників розглядають мовлення як процес, що має певний характер залежить від таких чинників, як: 1) індивідуальні особливості мовця; 2) обставини комунікації; 3) мета комунікації. Відзначимо, зокрема, класифікації Є. Ушакової, яка виділяє: 1) дієслова, що відображають особливості та мету комунікації; 2) дієслова, що характеризують процес вимови, вказують на акустичні, емоційні,

процесуальні та інші особливості [18, с. 188] та В. Бахтіної, яка враховуючи зв'язок між лексико-семантичною сполучуваністю дієслова та його лексичним значенням, виділяє: 1) дієслова, які відображають власне процес мовлення; 2) дієслова, що характеризують процес мовлення; 3) дієслова, що позначають процеси мовлення, пов'язані з іншими сферами діяльності людини [2].

У своїй роботі ми приймаємо за основу класифікацію дієслів мовлення, яка спирається на те, що говоріння як елемент мовленнєвого акту має кілька аспектів [3]. Дієслова мовлення поділяються на три класи залежно від того, який з його аспектів вони означають:

1. Нейтральні дієслова. Особливістю цих дієслів є відсутність в їхній лексико-семантичній структурі елементів, які конкретизують який-небудь аспект мовленнєвої дії. Їхня лексико-семантична структура складається тільки з архісеми. Подібні лексеми ще називають ядерними. Вони становлять ядро, навколо якого консолідується ЛСГ. Це слова-ідентифікатори, які часто вживаються у словникових статтях дієслів досліджуваної ЛСГ (*говорити, вимовляти* тощо).

2. Дескриптивні дієслова означають ті сторони мовленнєвої дії, що стосуються вимови слів та фраз, зовнішньої сторони діалога. Вони описують манеру мовленнєвої поведінки суб'єкта (*хамити*), спосіб здійснення мовленнєвої дії (деякі артикуляційні характеристики – *буркотіти, картавити*, роль та місце реплік у діалозі – *перепитати, відповісти, повторити* тощо).

3. Конкретизуючі дієслова. Їхнє призначення – конкретизувати комунікативний намір суб'єкта говоріння та зміст репліки. Ці слова за метою мовлення поділяються на 5 розрядів. Дієслова спілкування означають дію обміну репліками (*розмовляти, сперечатися*); дієслова повідомлення – мовленнєву дію передачі інформації (*повідомляти*); дієслова волевиявлення – мовленнєву дію виявлення волі стосовно дій суб'єкта (*погоджуватися*) або адресата (*дозволяти, просити*); емоційного впливу – дії вислову ставлення до адресата та впливу на почуття адресата (*хвалити, сварити*); дієслова мовного етикету описують мовленнєві дії, які здійснюють люди для дотримання етикету (*вітати, дякувати*).

Також у роботі ми розглядаємо класифікацію дієслів з точки зору їхньої сполучуваності. Знакове значення дієслова детермінують: 1) співвіднесеність з реальною дійсністю, тобто світом стосунків, дій і станів; 2) категоріальна семантика іменників, що поєднуються з дієсловом; 3) тип смислових відношень між дією, її суб'єктом і об'єктом [1, с. 268].

Синтагматичні властивості слова встановлюються при розгляді слів як елементів синтагматичного поєднання. Суттєвими для опису при такому підході є їхні валентнісні характеристики. С.М. Кибардіна вважає, що одне з основних завдань опису валентних властивостей дієслів є виділення валентних типів – поєднань дієслів з загальними валентними якістьми. Як основні підрозділи валентних класифікацій дієслів вона виділяє класи суб'єктних та об'єктних дієслів, які поділяються на валентні типи залежно від семантики суб'єкта та об'єкта і додаткових акантів [4, с.58].

Лексико-семантичні групи вона представляє як поєднання дієслів за загальними ознаками їх семантики, які відображають схожість позначуваних явищ дійсності. Є групи дієслів, які самі по собі складають єдиний тип в плані валентних якостей, наприклад, дієслова положення у просторі. Єдність валентних якостей тут зумовлена тим, що вони виділені за достатньо загальними граматично-семантичними ознаками. У той час є групи дієслів, для яких подібна єдність не характерна. Прикладом лексико-семантичної єдності дієслів, яка поділяється на декілька валентних типів, є дієслова мовлення.

У цьому полі виділяють наступні валентні типи: передача інформації суб'єкт – адресат – об'єкт, вираження думки суб'єкт – об'єкт, характеристика суб'єкта. Суб'єкт та адресат називають особу, об'єкт має складну семантику та різні форми вираження. Виділяють:

- 1) пряму мову, тобто безпосередньо інформацію;
- 2) предмети та явища, про які щось повідомляється;
- 3) слова, які називають форму інформації, іноді її оцінку, але не зміст.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є встановлення лексико-семантичних та структурних властивостей дієслів мовлення сучасної перської мови.

Виклад основного матеріалу. У перській мові дієслова мовлення, як і будь-які інші дієслова мають наступні граматичні категорії: особу (першу, другу, третю), число (однина та множина), час (теперішній, минулий та майбутній),

стан (активний та пасивний), спосіб (дійсний, наказовий та умовний). За функцією у реченні дієслова мовлення належать до повнозначних дієслів, які мають самостійне значення. Усі дієслова мовлення є особовими дієсловами, які у різних особах здатні поєднуватись з підметом, тобто відмінюватись: گفتیم 'я сказав'; او چیزی گفت 'він щось сказав'.

За структурою дієслова мовлення можуть бути:

- 1) простими, наприклад گفتن [goftan] 'говорити';
- 2) складними, наприклад کردن صحبت [sohbat kardan] 'говорити, розмовляти';
- 3) дієслівними виразами, наприклад به گفتگو آمدن 'починати розмову'.

За валентними характеристиками дієслова мовлення поділяють на перехідні та неперехідні. Перехідними дієсловами називають дієслова, дія яких переходить на прямий додаток: گفت چه تو به? 'Що він тобі сказав?'. Прикладом неперехідного дієслова є کردن صحبت: کنم می صحبت پدرم با من 'Я розмовляю з моїм батьком'. В середині ЛСГ дієслів мовлення ми можемо виділити декілька груп слів за сполучуваністю:

1) слова зі значенням *розмовляти з кимось* – گفتگو کردن [goftogu kardan], صحبت کردن [sohbat kardan] (ці лексеми поєднуються з адресатом дії за допомогою прийменника با, об'єктом дії є предмети і явища, про які щось повідомляється, оформлюється прийменником درباره). Такі дієслова можуть мати дво- і трьовалентний варіант, проте суб'єкт повідомлення і адресат обов'язково повинні бути у структурі речення. Цей тип сполучуваності можна визначити як суб'єкт – адресат.

2) слова зі значенням *повідомляти щось комусь* – خبر دادن [xabar dādan], دادن پیام [peyām dādan], دادن اطلاع [ettelā' dādan] тощо (ці лексеми поєднуються з адресатом дії за допомогою прийменника به, об'єкт дії найчастіше оформлюється як підрядне з'ясувальне речення). Такі дієслова мають лише трьовалентний варіант – речення з такими дієсловами повинні містити собі і суб'єкт (хто повідомляє), і адресат (кому повідомляють), і об'єкт (що повідомляють). Цей тип сполучуваності можна визначити як суб'єкт – об'єкт – адресат. Наприклад, کند می دیر هواپیما که آوردند خبر ما به 'Нам повідомили, що літак запізниться'.

3) слова зі значенням *пояснювати, описувати* – توضیح دادن [touzih dādan], شرح دادن [šarh dādan] тощо (ці лексеми поєднуються з адресатом дії за допомогою прийменника به, об'єктом дії найчастіше оформлюється постфіксом, іноді – як підрядне з'ясувальне речення). Такі дієслова можуть мати дво- і трьовалентний варіант, проте суб'єкт пові-

домлення і об'єкт обов'язково повинні бути у структурі речення. Цей тип сполучуваності можна визначити як суб'єкт – об'єкт. Наприклад, توضیح دادم او به اصطلاح این معنی

‘Я пояснив йому значення цього виразу’.

4) слова зі значенням *кричати, заїкатися* тощо можуть вживатися як одновалентні, тобто позначати здатність до мовленнєвого акту. Цей тип сполучуваності можна визначити як суб'єкт. Наприклад, افتد لقتت به او ‘він почати заїкатися’.

Як ми вже зазначали, у лексико-семантичному полі дієслів мовлення виділяють два підполя. До першого підполя належать дієслова з вершинною семою «характеристика комунікативної сторони мови», тобто у лексичних значеннях цих дієслів є семи, які відображують мету та специфіку комунікації. У другому підполі поєднуються дієслова з семою «характеристика процесу вимови: її акустичних, емоційних та інших особливостей».

За іншою класифікацією [5] дієслова мовлення поділяють на три класи. До першого належать нейтральні (наприклад, گفتن ‘говорити, казати’, کردن ‘говорити, розмовляти’, زدن حرف ‘вимовляти, говорити’, کردن ادا ‘вимовляти’ тощо). Ці одиниці становлять ядро ЛСГ мовлення, оскільки не містять елементів, які конкретизують будь-який аспект мовленнєвої дії. Вони є універсальними та здатні означати будь-яку мовленнєву дію. Наприклад, مراد، باز که پیدات شد، مگر صد دفعه نگفتم؟ ‘Мурад, ти знову з’явився, хіба не говорила тобі сто разів?’

Другу групу становлять конкретизуючі дієслова. Вони описують внутрішні аспекти мовних актів, їхнє призначення – конкретизувати комунікативний намір суб'єкта говоріння та зміст репліки. Ці слова за метою мовлення поділяються на дві групи: «зовнішні обставини комунікації» та «мета мовного акту».

До першої групи відносяться дієслова, які передають ситуацію спілкування: کردن گفتگو صحبت ‘розмовляти’. Має значення *розмовляти* і дієслово زدن حرف: بزنم حرف او با فرصت اولین در ‘Поговорю з ним за першої нагоди’. Диференційною семою цієї групи є сема «мовленнєвий акт між двома чи більше людьми».

У групі мета мовного акту можна виділити такі підгрупи:

1) Дієслова, які характеризують зміст висловлювання за метою мовного акту, розподіляються на:

а) повідомлення – دادن پیام; کردن بیان; گفتن; اطلاع; دادن خبر; کردن نقل; کردن حکایت

б) зауваження, згадування – آوردن حدس; بخاطر; آوردن بیا

в) роз'яснення – دادن توضیح; دادن شرح

2) Дієслова, які, передаючи безпосередньо зміст висловлювання, мають негативний відтінок значення کردن فحاشی ‘сварити’.

Диференційними ознаками цієї групи власне і є мета мовленнєвого акту – повідомити, пояснити, зрозуміти інформацію, висловити незадоволення тощо.

До третього класу належать дескриптивні (які характеризують зовнішній аспект мовлення) дієслова, наприклад, کردن نجوا ‘шепелявити’; کردن خرخر ‘хрипіти’. Дескриптивні дієслова означають ті сторони мовленнєвої дії, що стосуються вимови слів та фраз, зовнішньої сторони діалогу. Вони описують манеру мовленнєвої поведінки суб'єкта (داشتن زبان لکنت ‘заїкатися’, спосіб здійснення мовленнєвої дії (деякі артикуляційні характеристики – کردن پچ-پچ ‘шепотіти’).

Кожне дієслово цього класу має власну диференційну ознаку. Так, کردن صدا і його синоніми позначають «говорити гучно», داشتن زبان لکنت «говорити нечітко», کردن پچ-پچ ‘говорити пошепки’ тощо. Об'єднуються ці дієслова за ознакою ‘спосіб вимови’. Ці дієслова становлять периферію ЛСП дієслів мовлення:

‘Іди Ахмад – наказала мати’.

Речення містить наказ, а дієслово دادن درк сему «голосно». При перекладі актуалізується сема наказу, а сема гучності нейтралізується.

Висновки. Дієслова мовлення є повнозначними особовими дієсловами різних структурних типів. Вони можуть бути перехідними і неперехідними, вводити пряму і непряму мову. Також дієслова мовлення належать до чотирьох валентних типів – суб'єкт, суб'єкт – об'єкт, суб'єкт – адресат, суб'єкт – об'єкт – адресат. В центрі ЛСП розташовані семантично недиференційовані дієслова, які позначають сам процес говоріння без додаткових характеристик. Інші групи дієслів відрізняються від ядра ЛСГ наявністю додаткових диференційних ознак у структурі – мета комунікативного акту, спосіб вимови тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонова С. М. Глаголы говорения – динамическая модель языковой картины мира: опыт когнитивной интерпретации : Монография. Гродно, 2003.
2. Бессонова Ю. А. Семантическое микрополе глаголов речи в литературном языке и говорах. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов. 2001. № 1. С. 33–37.

3. Кероп'ян А. Р. Лексико-семантична структура російських та англійських дієслів мовлення : автореф. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Донецьк, 2003.
4. Кибардіна С. М. Структурно-семантичне поле дієслів з однаковою валентністю. *Семантико-функціональні поля у лексиці та граматиці*. Л. 1990. С. 53–61.
5. Ушакова Е. А. Глаголы речи немецкого и русского языков в функциональном аспекте (употребление в конструкциях с прямой речью) *Материалы шестой научной конференции*. Новосибирск, 2005. С. 187–190.